

افغانستان آزاد – آزاد افغانستان

AA-AA

چو کشور نیاښت تن من مېباد
همه سر به سر تن به کشتن دهیم

بدین بوم ویر زنده یک تن مېباد
از آن به که کشور به دشمن دهیم

www.afgazad.com

afgazad@gmail.com

Literary-Cultural

ادبی - فرهنگی

جیلانی لیب

برلین - ۱۲ جولای ۲۰۱۰

گنجینه های جهان - میراث بشریت منار جام - غور افغانستان

تقویم ۱۱۹۴ میلادی را ثبت طومار روزگار دربار غیاث الدین می نماید. او که از ۳۷ سال بدینسو پادشاه خراسان بزرگ می باشد و مناطق زیادی را زیر تسلط خویش درآورده است، می خواهد با اعمار مناری یکتا و با عظمت، کنار هریرود و آرامگاه یهودیان، شکوه و جلال دربار غوریها را جاویدانه بسازد و بازتابگر پیام سروری دین مبین اسلام در منطقه گردد.

غیاث الدین سلطان ۵۶ ساله غور جویای احوال می شود؛ درباریان، معماری "علی" نام را از سمرقند برای انجام این وظیفه خطیر سزاوارترین میدانند. وی پیکری به شهر رودکی، پدر شعر فارسی گسیل میدارد و علی را به دربار خویش فرا میخواند. علی، خشت پخته را از دهکده شیرجه تهیه میکند و مشتاقانه هفت سال تمام و اندی را وقف ایجاد منار می نماید. مناری که بایستی درین مرز و بوم زلزله خیز. وقت، برای ابدیتی پابرجا بماند.

آری چنین است که منار جام بناء گردید و علی را، غیاث الدین را و غور را فراسوی هر زمان، مقام و مکانی زندگانی بخشید.

آغاز سلطنت دودمان غوریها درین مرز و بوم است. عده ای سلسله نسب غوریها را به ضحاک ماردوش شخصیت اساطیری اوستائی و شاهنامه فردوسی میرسانند که نیاکان آنها بعد از پیروزی فریدون بر اژی دهاک در مناطق موجوده غور آمده و مسکن گزیده اند. مؤسس اصلی غوریها علاءالدین ۱۱۵۷-۱۱۵۱ میلادی نام دارد. بقول منهاج السراج جوزجانی علاء الدین ، غزنی را که تحت تسلط بهرامشاه غزنوی بود سوختاند، ثروت و مردم غزنی را از بین برد و لقب جهانسوز را بخود گرفت. بعد از وی برادر زاده اش غیاث الدین فرمانده جوان، لایق و آبادگر ماهر، جانشینش شد. در زمان سلطنت وی شهرهای شمالی مانند خلم ، تالقان ، فاریاب ، اندخوی ، میمنه ، مرو و پنجه فتح گردید و تمام سرزمینهای آسیای میانه از عراق تا هند و از چین و جیحون تا دریای هرمز، زیر پرچم غور در آمد و سلطان غیاث الدین یگانه شهنشاه سرتاسری خراسان زمین شمرده شد. غیاث الدین منار جام را درین جا بساخت تا خاطره فتوحات ، گنجینه محلی ، دوران پر بار غوری و شکوه اسلام را نسبت به ادیان دیگر عصرش زنده نگهدارد و جاویدانگی بخشد. ظاهراً، ابنیه ای به این جلال و بزرگی میبایستی در شهر بزرگی بناء میشد نه در يك چنین دره تنگ. این پرسش از سالها بدین سو ذهن کارشناسان عرصه باستان شناسی را به خود مشغول ساخته است. آقای ر. سنگپتا پژوهشگر بزرگ هند در مورد ابدات باستانی افغانستان ، میگوید منار جام در ساحه ای آباد شده که برای جمعیت یهودی و یا عبری افغانستان مقدس بوده است.

در میان قریه جام و منار، قبرستان یهودیان وجود دارد، منطقه مذکور بنام کشکک یاد میشود. بنظر میرسد که شاید همین دلیل باعث شده باشد تا سلطان غیاث الدین غوری به احداث چنین یک بنای با عظمت، کنار دریای هریرود، در یک دره دور از چشمدید و منطقه زیست مردم و محاصره تنگ کوههای صعب العبور بلند تا ۲۳۰۰ متر مرتفع ، که اطراف آنرا چند دیوار پخسه ئی و یک ذخیره آب گرفته و ظاهراً آثاری از تمدن و زندگی در اطراف آن نمی باشد، اقدام نماید. احتمال می رود به دلیل مقدس بودن این محل برای یهودیان افغانستان منار اسلامی جام درینجا اعمار شده است. درج سوره نزهه قرآن کریم در رویکار منار نیز به همین سبب میباشد. این سوره در مورد بی بی مریم است و تولد بدون پدر عیسی (ع) از رحم وی و نیز از پیامبران ایزد توانا ابراهیم (ع) ، اسحاق (ع) و یعقوب

(ع) بیان میدارد که توسط الهام خداوند (ج) رهنمائی شدند. همچنان در این آیات برای آنانکه به اسلام ایمان می آورند مزایای بهشت و برای کسانی که معتقد به ایشان نبودند، بیم از دوزخ وعده داده می شود. (قطب منار، ر. سنگپتا، ترجمه شاه محمود محمود، منتشرشده در The time of India جولای ۱۹۷۸، هند، مجله باستانشناسی افغانستان، شماره ۲ سال ۱۳۵۸). منار جام بی شک یکی از مهم ترین و باشکوه ترین منارهایی می باشد که از آن برای رهنمائی کاروانها در زمان صلح و برج دیدبانی در زمان جنگ نیز استفاده می شده است. به اعتقاد کارشناسان، احتمالاً کاربرد این مناره بلند به عنوان برج دیدبانی باعث گردیده است تا سپاهیان مغول که در سال ۱۲۲۱ خاک منطقه را به توبره کشیدند، از تخریب آن صرفنظرکنند.

منار جام با ارتفاع بین ۶۳،۳۰ متر و به باور عده ای هم ۶۵ متر یکی از تماشائی ترین ابنیه تاریخ افغانستان شمرده میشود که به عقیده باستانشناسان پس از قطب منار در دهلی به درازای هفتاد و سه متر، بلند ترین منار جهان میباشد. پژوهشگران بدین باورند که منار دهلی به الهام از منار جام در اوایل سده سیزدهم نیز به دستور یکی از شاهان غوری بنام معزالدین غوری بنا و بعد تکمیل گردیده است. در شماره ششم کتیبه همچنان در ارتباط به ساختمان درونی و نمای بیرونی منار جام چنین تصویری ارائه شده است :

" از پای تا سر منار، زینه پیچاپیچی در دو کناره داخلی آن بالا رفته و به دالان بالائی می رسد نمای بیرونی منار با خشت های برجسته فیروزه ئی درخشان بر زمینه گلابی و نوار نوشته سوره نهم قرآن مجید آراسته شده است"

منار جام در زمان سلطان غیاث الدین بن سام غوری در بین سالهای ۵۹۹-۵۵۸ ق. مطابق ۱۲۰۲-۱۱۶۳ م. ساخته شده است. میر غلام محمد غبار در جلد اول افغانستان در مسیر تاریخ آغاز سلطنت سلطان غیاث الدین را ۱۱۶۲ و مرگ او را در ۱۲۰۱ میلادی به عمر ۶۳ سالگی نوشته است. نام این سلطان در سه جای از کتیبه های کوفی منار جام درج میباشد. بدنه اصلی این بنای باشکوه اسلامی افغانستان از خشت پخته که با مصالح یا ملاط چونه و گچ کار گردیده ساخته و در ساختمانهای تزئینی رویکار منار نیز از خشت پخته، پارچه های "تیرا کوتا" و کاشی رنگین استفاده شده است. منار جام در دوازده کیلومتری شمالشرق ولسوالی شهرک در ارتفاع ۱۹۰۰ متر از سطح بحر و تقاطع دو دره باریک آهنگران و کمنج، جایی که جام رود با دریای خروشان هریرود می پیوندد، در قریه جام موقعیت دارد. در شمال این منار دریای کوچکی به هریرود میریزد که بیدان رود نامیده میشود و از سمت آهنگران در جریان میباشد. طول قاعده منار جام به چیزی کم از ۹ متر میرسد و هر قدر به بالا میرود از طول قطرش کاسته میشود. شکل اصلی منار یک مخروط را نشان میدهد.

تهداب منار هشت ضلعی میباشد و بدنه اش بر بالای تهداب آن از چهار قسمت مخروطی یکی بالای دیگر آباد گردیده است. قسمت تحتانی منار با طرحهای هندسی سه بعدی مزین میباشد. کتیبه کوفی آبی رنگ از کاشی که در قسمت فوقانی حصه اول منار کار شده است در زمینه خشت پخته با رنگ تیکری روشن که در طول بدنه منار بچشم میخورد بر زیبایی بی حد رویکار منار بیشتر می افزاید. در قسمت فوقانی حصه اول، برنده ای اعمار با امکان قدم زدن در آن وجود دارد. در قسمتهای دومی و سومی منار نیز تزئینات هندسی جالبی با کتیبه های کوفی کار شده و قسمت چهارمی یا فوقانی منار بصورت یک اذان خانه باز گنبد پوش احداث گردیده است. نقش و تزئین در منار جام در مجموع خیلی عالی و آرامش بخش میباشد. نفاست کاری و ساختمان آن که از پارچه های کوچک خشت ساخته شده و بروی گچ وضع گردیده، نمای خیلی جالب و دیدنی بوجود آورده است. در منار غور تزئینات کاملاً پیچیده و از هم متفاوت اند. این اختلافها به زیبایی منار افزوده اند. در این بناء ترکیب خطوط هندسی خیلی متنوع و همیشه خوانا که دلالت به خوبی و قوت تزئین در این بناء را مینماید، هنگام تابیدن آفتاب فضای بسیار خوبی را ایجاد می کند.

منار جام بالای تهداب هشت ضلعی در چهار طبقه ساخته شده است، از پائین به بالا قطر آن کم شده، شکل هرم را بخود می گیرد با طرز پوششی گنبدی. تناسب این بناء از لحاظ ظاهری بسیار موزون میباشد؛ نقوش بکار رفته منار را شکلی تخیلی و افسانه نئ میبخشد. اصول استحکام آن خوب سنجش گردیده است؛ چنانکه در اضافه از هشت سده، زلزله ها و انواع عوارض جوی بالای منار تأثیر جدی وارد نکرده و به حال خودش باقی گذاشته است.

"قطب منار" دهلی که منسوب به یکی از سلاطین مملوک شاهان غور
بنام "قطب الدین ایبک" است

حک و ثبت آیات دیگر قرآن کریم علاوه بر از جزوه نهم قرآن کریم از سوره حضرت مریم به روی کتیبه‌های منار جام بستگی با هدف و انگیزه ساختمان منار دارد:

کتیبه اول : متن این کتیبه از بالا به پائین با کلمه طیبه و شهادت آغاز می یابد. "اشهد ان لا اله الا الله ، محمد رسول الله"

کتیبه دوم : در این کتیبه آیه ای از قرآن عظیم الشان « نصر من الله فتح القریب و بشر المومنین یا ایهاالذین آمنوا... » به دنباله آیه ۶۱ سوره ۱۳ سه کلمه آیه مبارکه آمده است « ای کسانی که گرویده اید»

کتیبه سوم : نبشته کوفی که در قسمت علیای آن ثبت گردیده عبارت است از : "السلطان المعظم غیاث الدنیا و الدین ابوالفتح محمد بن سام". نبشته مرکز این کتیبه از کاشی است و در آن همان القاب و عناوین حک و ثبت گردیده که رسماً به آن مخاطب بود.

کتیبه چهارم : این کتیبه دقیقاً در زیر اولین برنده ای قرار دارد که از خشت لعابدار رنگ تراشیده شده با زمینه گلابی جلوه نمائی می کند. این کتیبه اسم شخصی را آشکار میسازد که مسؤولیت ایجاد منار را به عهده داشته است. (۱۰۰ص ۲۸) نبشته مرکزی این کتیبه از کاشی است و در آن همان القاب و عناوین حک و ثبت گردیده که رسماً به آن مخاطب بود. الف " السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم غیاث الدنیا والدین معزالاسلام و المسلمین ابوالفتح بن سام . " ب: " قسیم امیرالمومنین خلد الله ملکه"

کتیبه پنجم : این کتیبه به خط نسخ کنده شده و در قسمت متن دراز رخ بعد از نوشته قبلی در زیر آغاز سطر دوم موقعیت دارد سه کلمه اول آن خوب خوانا نیست و در آن امضای کسی دیده می شود که این تزئینات را در منار انجام داده و جالب تر از همه امضای معماران نیز به نظر میخورد.

کتیبه ششم: تنها دو کلمه این نبشته که کمی افتادگی و در قسمت زیربناء موقعیت دارد، خوانا می باشد. این نوشته های برجسته با سبک زیبای هنر کوفی بافت خورده و به چهار شکل حک گردیده اند. این کتیبه به سمت راست و چپ بروی هر رویه طوری گره خورده که قلبی را به وجود آورده است و "غیاث الدین محمد" خوانده می شود.

در شماره ششم نشریه انجمن حفظ میراث های فرهنگی افغانستان - سپیک - آمده است که نام علی سازنده این اثر تاریخی، دو جای در منار دیده می شود و به همین گونه در پای منار نیز نام شاه غیاث الدین به چشم می خورد. در میان بعضی از آموزش دیدگان ولایت غور باور هائی وجود دارد که سلطان غیاث الدین، علی را جهت ساختن چنین یادگاری از سمرقند فرا خوانده بود. ساکنان محل معتقدند که خشتهای پخته به کار رفته در منار، در دهکده شیرجه تهیه می شده است و باز هم به روایت مردم، علی دست کم هفت سال مشتاقانه کار کرد تا چنین یادگار بزرگی را در آن دره زیاد زلزله خیز که امروز خاموش و آرام به نظر می آید، بر افراشت.

تاریخ روز هجدهم ۱۹۵۷ میلادی را بر منوال همیشگی برای سرزمین غور ورق نمی زنند. در چنین روزی گروهی از باستان شناسان غربی به رهنمائی پژوهشگر معروف افغانستان احمد علی کهزاد به خم دره ای در دهکده جام میرسند که ناگهان دیدار منار بلند و زیبای جام سر بفلک کشیده، چشمان آنها را محو جلال و عظمت خویش میگرداند. تماشای منار، باستان شناس بلژیکی آندره ماریک را چنان شگفت زده ساخت که برای لحظه ای احساس میکرد با یک برج جادویی رو به رو شده است. (آندره ماریک را آندره مارسیک و شهروند فرانسه نیز گفته اند.) کشف منار سلطان غیاث الدین محمد بن سام غوری در جام در سال ۱۹۵۷ توسط آندره ماریک سر و صدای زیادی در محافل علمی بر پا نمود، حتی، بیوار، دانشمند انگلیسی آنرا بزرگترین کامیابی در کشفیات جدید خواند. یکسال بعد از نشر مقاله ماریک برای نخستین بار، شار کیفر، در رساله اش واضح ساخت که منار جام را اصلاً آقای ملکیار که در آن وقت والی هرات بود، در یکی از سفرهایش کشف نمود و سپس از موجودیت آن به آقای احمد علی کهزاد مؤرخ افغانی خبر داد. اما این گزارش شاعر و نویسنده برجسته افغانستان استاد خلیلی تحت عنوان یک نکته قابل تذکر در احوال و آثار حکیم سنائی، تألیف استاد خلیلی چاپ بیهقی کابل ۱۳۶۵ ص ۱۱۲ را نمیتوان نادیده گرفت:

« درین اواخر در یکی از مجلات مطبوع کابل خواندم که منار جام توسط آندره ماریک دانشمند بلژیکی در سال ۱۹۵۷ میلادی کشف شده، اگر مراد از کشف دیدن و پیدا شدن منار است، این منار سوزن نبود که از نظر مردم هرات و غور مخفی می ماند تا یکی از بلژیکی می آمد و آن را کشف می کرد. خصوصاً که تا چندی قبل غور و هرات در تقسیمات اداری یک ولایت بود و دانشمندان هرات در حفظ و احیای آثار خود علاقه ای فراوان داشتند، تاریخ رساله مزارات هرات با ذیل های خود گواه این مدعاست. کتاب روضات الجنات معین الدین اسفزاری و جغرافیای حافظ ابرو در این باب، از متون معتبر و بی مانند است.

در سال ۱۳۰۸ هجری شمسی که این ناتوان به هرات بودم روایتها و حتی افسانه ها از غور و آثار آن از چشمه آزان آن، از غار پر از مسکوکات آن، از مسجد چهلستون و قصر نازنین آن می شنیدم که در آنجا جمله غوریها و هراتیها از منار جام بانواع مختلف و با آب و تاب صحبت میکردند. و چون هر اثر زیبا را از عهد بهزاد و بنای در روزگار سلطنت حسین بایقراء میدانستند، منار جام را نیز بعضی بناء کرده عهد سلطان حسین بایقراء می گفتند و من در همان سال ۱۳۰۸ ه. ش در جلد اول کتابی که بنام آثار هرات نوشته و در هرات طبع کرده ام، یعنی چهل و هشت سال قبل در صفحه ۱۱۸ از منار جام به تفصیل ذکر نموده ام و قول راویان همان وقت را مذکور داشته ام که البته چند سال قبل از کشف آن دانشمند بلژیکی بود، اما اینکه آن دانشمند بلژیکی در جزئیات منار نه در کشف آن تحقیقات عالمانه نموده قابل قدر است.»

مسأله منار جام به سال ۲۰۰۲ میلادی در سازمان جهانی یونسکو مطرح گردید و به عنوان نخستین اثر فرهنگی افغانستان به حیث يك اثر فرهنگی جهانی، میراث بشریت، پذیرفته شد.

"فرانچسکو باندارین" Francesco Bandarin مدیر مرکز حفظ میراثهای فرهنگی جهان وابسته به سازمان ملل متحد از کمیته ثبت آثار فرهنگی جهان خواست تا به سرعت به تقاضای افغانستان برای ثبت منار جام رسیدگی کند. کارشناسان عرصه باستان شناسی در یونسکو منار جام را یکی از سازه های خارق العاده معماری و کهنسال ترین برج آجری باقیمانده در جهان میدانند. غیر از این گفته شده است که منار جام سنت معماری کهن و سبک هنری قدیمی منطقه را در آخرین حد کمال و زیبایی آن نمایندگی میکند. بدینگونه بود که سازمان آموزشی و علمی - فرهنگی وابسته به سازمان ملل متحد، یونسکو به روز بیست و هفتم جون دو هزار و دوی میلادی در جلسه راه اندازی شده خویش در شهر بوداپست پایتخت هنگری، یکی از ارزشمند ترین گنجینه های باستان شناسی جهان در افغانستان، سرزمین تقاطع فرهنگها، یعنی منار جام را در فهرست آثار میراث بشریت ثبت کرد. در اسناد یونسکو گفته شده که این منار به سال ۱۱۹۴ میلادی در دوران سلطنت سلطان غیاث الدین غوری آباد گردیده است و اما تا هنوز درازای زمان دقیق تکمیل منار معلوم نمی باشد.

یونسکو سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی وابسته به ملل متحد در سال ۲۰۰۲ میلادی منار جام را در لیست آثار فرهنگی تحت خطر نیز ثبت نمود.

منار جام غور یادآور گذشته منطقه ایست که محل تقاطع فرهنگهای بشری بوده است. به گفته علامه عبدالحی حبیبی در همینجا سوریا یکی از نخستین رب النوع های آریانا پیروانی داشته است و در همین سرزمین در پرتو پرچم بعضی از شاهان غوری شافعی مذهب، مسلمانان و یهودیان، ادیان و مذاهب گوناگون با مدارا و همزیستی با صلح و صفا در کنار هم می زیسته اند. منار جام غور الهامبخش بسا منارهای دیگری در دنیا از جمله بلندترین منار جهان در دهلی، گشته است.

آری آنچه در غور پا برجاست، میراث فرهنگی بشریت به معنای واقعی آن می باشد.

منابع :

سایت جام غور ، منار جام کهن سالتین برج آجری در جهان
 سایت جام غور، تحقیق جدید در باره جام و فیروزکوه ، گزینش و ترتیب سید شکیب زیرک
 سایت کابل ناتھ، منار جام، محمد اکبر امینی
 احوال و آثار حکیم سنائی، تالیف استاد خلیلی، چاپ بیهقی کابل ۱۳۶۵ ص ۱۱۲
 میر غلام محمد غبار ، جلد اول افغانستان در مسیر تاریخ ، چاپ دوم ، قم، ایران اسد ۱۳۵۹ ص ۱۳۲ و ۱۳۳
 تاریخ افغانستان بعد از اسلام ، عبدالحی حبیبی، تهران ، چاپ دوم ، ۱۳۶۳ ص ۱۴ ، ۱۵ ، ۶۰۸ و ۸۷۶

